

ДЕМОГРАФІЧНІ ТА ОСВІТНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ ВЕЛИКИХ ВЛАСНИКІВ В УКРАЇНІ

Розглянуто демографічні та освітні характеристики великих власників України. Емпіричним шляхом з'ясовано, що більшість українських капіталістів народилися у великому місті, натеper перебувають у віці від 41 до 60 років, мають інженерно-технічну кваліфікацію. Соціальна верства великих власників виявилася однією з найосвіченіших соціальних груп суспільства: абсолютна більшість (96,4%) має вищу освіту, більше п'ятої частини (22,3%) здобули додаткову вищу освіту, п'ята частина (19,6%) здобули науковий ступінь кандидата наук, а 5,1% – доктора наук.

Keywords: *large capital owners, demographic and educational characteristics.*

Ключові слова: *власники великого капіталу, демографічні та освітні характеристики.*

Ключевые слова: *владельцы крупного капитала, демографические и образовательные характеристики.*

Соціальні та економічні перетворення в нашій країні, в основі яких лежав процес перерозподілу власності, викликали трансформацію у всіх сферах життя. У результаті цього з'явилася нова соціальна верства – власники великого приватного капіталу, яка стала активним соціальним суб'єктом у соціально-економічному та політичному житті пострадянської України. Дослідження ролі великих власників у перехідному суспільстві пов'язано з необхідністю вивчення соціального портрета цієї соціальної верстви. Одними з найважливіших ознак соціального портрета є соціальні-демографічні та освітньо-кваліфікаційні характеристики. Тому метою цієї статті є емпіричне вияв-

лення демографічних та освітніх особливостей групи великих власників України.

Опис даних. Емпіричну базу сформовано на підставі біографій власників великого капіталу в Україні, які наявні у довіднику “Хто є хто в Україні” [1] та інших довідниках. Додаткові біографічні дані бралися з інших джерел, зокрема інтерв’ю та офіційних публікацій у ЗМІ. На першому етапі були відібрані виключно громадяни України, більшість з яких протягом 10 років входили до різного роду рейтингів найбагатших людей України. Ці рейтинги склали авторитетні журнали – “Кореспондент”, “Фокус”, “Форбс”. Крім цього, було взято до уваги рейтинг найбагатших людей у кожній з областей України, який було опубліковано у спеціальному випуску “Регіональні князьки та корольки” тижневика “Коментарі” [2]. Час збирання інформації: червень-липень 2012 р. Було сформовано вибірку із 337 осіб.

Виклад результатів. Насамперед проаналізуємо статеві та освітні показники. Як з’ясувалося, статевий розподіл свідчить на користь чоловіків: абсолютна більшість (97,3%) великих власників – це чоловіки, і лише 2,7% – жінки. Результати дослідження виявили, що середній вік українського капіталіста становить 51 рік. Утім, якщо згрупувати аналізовані біографії по вікових когортах, то більшість українських капіталістів на даний час перебувають у досить продуктивному віці (*табл. 1*). Очевидно, що формування соціальної верстви вже завершилося, оскільки на зорі структурних перетворень більшість підприємців перебували у віці 30–50 років, тому тепер, через 20–25 років, ці люди зосереджені у двох вікових когортах: від 41 до 50 років – 39,8% та від 51 до 60 років – 32,9%. Тоді як у “молодшій” віковій групі від 31 до 40 років знаходяться 11%, у “літній” групі віком від 61 років і старше – 16,4%.

Аналіз біографічних даних щодо місця народження майбутніх багатіїв у цілому окреслив регіональний характер походження їхньої більшості (*табл. 2*). Більшість великих власників народилися у великих містах України – 8,6% у Києві та 36,2% у місті з населенням понад 250 тис.

Таблиця 1

**Вікова структура соціальної верстви
великих власників в Україні**

<i>Вікові когорти</i>	N	%
Від 31 до 40 років	37	11,0
Від 41 до 50 років	134	39,8
Від 51 до 60 років	111	32,9
Від 61 і старше	55	16,4

осіб. Крім цього, з'ясувалося, що у невеликих містах народилося 15,7%, у селах – 21,7%. Водночас 17,8% великих власників народилися за межами України (12,5% – у місті, 5,3% – у селі). Треба зазначити, що місце народження в радянські часи не завжди визначало подальшу долю людини. Територіальні переміщення сімей кваліфікованих працівників, особливо військовослужбовців, будівельників, інженерів, переїзди до родичів тощо суттєво впливали на процес соціалізації дітей. Беручи до уваги доволі однорідну поселенську структуру у Радянському Союзі, можна стверджувати, що загалом у місті народилися 73% великих українських власників, тоді як на селі – 27%.

Для порівняння зазначимо, що серед російської бізнес-еліти група народжених у Москві підприємців від початку структурних перетворень була доволі чисельною. Сформувавшись на базі московської молоді номенклатури, вона продовжувала діяти в центрі до тих пір, поки можливості простої концентрації фінансового капіталу не були вичерпані. Тільки після серпневої кризи 1998 р. та з приходом до влади “пітерської” групи склад верстви великих

Таблиця 2

Місце народження великих власників

<i>Місце народження</i>	N	%
У Києві	29	8,6
У місті з населення понад 250 тис. осіб в Україні	122	36,2
У невеликому місті в Україні	53	15,7
У селі в Україні	73	21,7
За межами України, в місті	42	12,5
За межами України, в селі	18	5,3

підприємців змінився: у ньому помітно збільшилася частка регіоналів, натомість частка народжених у Москві скоротилася протягом 1993–2001 рр. з 36,7% до 25,3% [3, с. 340]. І все ж, навіть скоротившись, частка народжених у російській столиці капіталістів помітно випереджає частку народжених в українській столиці великих власників. Це може побічно свідчити про меншу частку, ніж у Росії, номенклатурного походження великих українських власників.

У громадській думці панує стереотип, що більшість представників великого бізнесу походять зі Сходу України. І дійсно, якщо взяти походження за областями України, то найбільше великих власників зосереджено у трьох областях: Донецькій – 44 особи, у Київській (разом з Києвом) – 34 та у Дніпропетровській – 26 осіб. Однак якщо згрупувати всі області в регіони¹, то регіональний розподіл свідчить у цілому про іншу тенденцію походження великих власників (табл. 3). Виявилося, що найбільше власників великого капіталу зосереджено в Центральному регіоні – 28,5%, далі йде Східний регіон – 21,4%, Південний – 17,2% і та Західний – 15,1% Решта (17,8%), як зазначалося, народилися за межами України.

Таблиця 3

Регіональна структура місця народження в Україні великих власників України

<i>Регіон</i>	N	%
Захід	51	15,1
Центр	96	28,5
Південь	58	17,2
Схід	72	21,4
Народжені за межами України	60	17,8

¹При викладі результатів використовувався такий регіональний поділ країни: *Захід* – Волинська, Закарпатська, Івано-Франківська, Львівська, Рівненська, Тернопільська, Чернівецька; *Центр* – м. Київ, Вінницька, Житомирська, Київська (без Києва), Кіровоградська, Полтавська, Сумська, Хмельницька, Черкаська, Чернігівська області; *Південь* – АР Крим, Миколаївська, Одеська, Херсонська області; *Схід* – Дніпропетровська, Донецька, Запорізька, Луганська, Харківська області.

Як свідчить аналіз біографій, соціальна верства великих власників формувалася з достатньо освічених людей (табл. 4). Майже всі (96,4%) великі власники в Україні мають вищу освіту, лише 1,5% мають середню освіту та

Таблиця 4
Рівень освіти власників великого капіталу в Україні

	N	%
Середня	5	1,5
Середня спеціальна	4	1,2
Перша вища освіта	324	96,4
Друга вища освіта	75	22,3
Науковий ступінь кандидата наук	66	19,6
Науковий ступінь доктора наук	17	5,1
Немає даних	3	0,9

1,2% – середню спеціальну. Більше п'ятої частини українських капіталістів мають додаткову вищу освіту. Високий освітній рівень вигідно вирізняє українських капіталістів першого покоління. Наприклад, у США подібної частки з вищою освітою серед бізнес-еліти досягнуто у XX ст. більш ніж за 50 років: з 1900 по 1964 р. частка американських топ-менеджерів з вищою освітою зросла з 40% до 96% [4, с. 164].

Однак примітним є те, що п'ята частина (19,6%) великих українських власників здобули науковий ступінь кандидата наук, а 5,1% – доктора наук. Утім, як свідчить американське дослідження, якщо в 1900 р. у США лише 7% топ-менеджерів володіли науковим ступенем, то в 1950 р. – 20%. А в 1964 р. приблизно 38% з 1000 топ-менеджерів 600 найбільших нефінансових американських компаній мали наукові ступені [5, р. 98–99]. І хоча тут йдеться не про великих власників, а про керівників компаній, враховуючи те, що українські великі власники переважно продовжують керувати своїм бізнесом, дане порівняння можна вважати загалом коректним.

Якщо взяти тип населеного пункту, у якому великі власники здобули вищу освіту, то для переважної більшості відібраних капіталістів проходили навчання у великих

містах – 28,6% у Києві та 57,8% у місті з населенням понад 250 тис. осіб. І лише 4,7% навчалися у невеликих містах. За межами України навчалось близько 10% українських капіталістів.

Результати дослідження дають можливість проаналізувати конкретний перелік вищих навчальних закладів (ВНЗ), які закінчили великі власники (*табл. 5*).

Суттєвого переважання якихось конкретних ВНЗ загалом не простежується, якщо не брати до уваги 5,3% великих власників, які закінчили Київський національний університет ім. Т.Шевченка. Якщо взяти до уваги місцезнаходження вищого навчального закладу, то 29,3% великих власників закінчили ВНЗ м. Києва та Київської області, 11,8% – донецький ВНЗ м. Донецька та Донецької області, 11,5% – ВНЗ м. Харкова та Харківської області, 10% – ВНЗ м. Дніпропетровська та Дніпропетровської області та 6,2% – ВНЗ м. Львова та Львівської області.

Часто набута ще в радянські часи освіта та професійна кваліфікація у ринкових умовах стають недостатніми. Потреба в ґрунтовних економіко-фінансових, правових чи вузькоспеціалізованих знаннях часто виникає у випадку, коли великий власник виходить на новий для нього рівень економічних відносин або ж набуті ним нові активи належать до незнайомої для нього галузі. У зв'язку з цим він хоче самостійно орієнтуватися у багатьох аспектах бізнесу, який йому належить. Тому найчастіше друга вища освіта є юридичною чи економічною. Згідно з результатами дослідження 22,3% українських капіталістів здобули другу вищу освіту (*табл. 4, 6*). Серед вузів, у яких великі власники виявили бажання покращити свою кваліфікацію, вирізняються Національна академія державного управління при Президентові України, Київський національний університет ім. Т.Шевченка, Міжрегіональна академія управління персоналом та Київський національний економічний університет ім. В.Гетьмана.

Характер вищої освіти майбутніх великих власників загалом визначався ще радянською структурою зайнятості, коли найбільш затребуваною спеціальністю була квалі-

Таблиця 5

**Перелік навчальних закладів, де великі власники
здобули першу вищу освіту**

<i>Вищі навчальні заклади (ВНЗ)</i>	N	%
Київський національний університет ім. Т.Шевченка	17	5,3
Київський політехнічний інститут	8	2,5
Київський інститут народного господарства (КНЕУ)	12	3,7
Київський інженерно-будівельний інститут	9	2,8
Київський автомобільно-дорожній інститут	3	0,9
Національна академія внутрішніх справ України (м. Київ)	8	2,5
Українська сільсько-господарська академія (м. Київ)	7	2,2
Київський технологічний інститут харчової промисловості	7	2,2
Інший київський ВНЗ	23	7,2
Донецький державний університет	9	2,8
Донецький політехнічний інститут	11	3,4
Донецький інститут радянської торгівлі	7	2,2
Інший донецький ВНЗ	11	3,4
Комунарський гірничо-металургійний інститут (м. Алчевськ)	5	1,6
Дніпропетровський державний університет	4	1,2
Дніпропетровський металургійний інститут	11	3,4
Дніпропетровський гірничий інститут	5	1,6
Дніпропетровський інженерно-будівельний інститут	5	1,6
Інший дніпропетровський ВНЗ	7	2,2
Харківський політехнічний інститут	4	1,2
Харківський державний університет	6	1,9
Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого (м. Харків)	8	2,5
Інший харківський ВНЗ	19	5,9
Львівський національний університет	4	1,2
Львівський політехнічний інститут	10	3,1
Інший львівський ВНЗ	6	1,9
Запорізький ВНЗ	7	2,2
Одеський ВНЗ	10	3,1
Інший український ВНЗ	49	15,3
Російський ВНЗ	22	6,9
ВНЗ у країнах СНД	3	0,9
ВНЗ у Центрально-Східній Європі	2	0,6
ВНЗ у Західній Європі	2	0,6

Примітка: Наведені назви ВНЗ можуть бути застарілими, оскільки в масиві даних були застосовані ті назви, які зазначалися у біографіях.

Таблиця 6**Перелік навчальних закладів, де великі власники
здобули додаткову вищу освіту, N=82**

<i>Вищі навчальні заклади (ВНЗ)</i>	N	%
Київський національний університет ім. Т.Шевченка	6	7,3
Національна академія державного управління при Президентові України	9	11,0
Київський національний економічний університет ім. В.Гетьмана (Наргосп)	3	3,7
МАУП	5	6,1
Вища партійна школа при ЦК КПУ	1	1,2
Інший київський ВНЗ	13	15,9
Донецький ВНЗ	11	13,4
Дніпропетровський ВНЗ	1	1,2
Харківський ВНЗ	9	11,0
Львівський ВНЗ	3	3,7
Одеський ВНЗ	2	2,4
Запорізький ВНЗ	2	2,4
Інший український ВНЗ	9	11,0
Інше	8	9,8

фікація інженера (*табл. 7*). Серед великих власників виявилось найбільше людей, які отримали інженерно-технічну спеціалізацію – 46,6%. Утім, за віковою структурою виявилось, що зі зниженням віку зменшувалася кількість тих, хто отримав інженерно-технічну освіту: від 61 років і старше – 67,3%, від 51 до 60 років – 55,0%, від 41 до 50 років – 35,1%, від 31 до 40 років – 21,6%. Майже п'ята частина (19,2%) здобули загальноекономічну (економіка підприємства, менеджмент, маркетинг) спеціалізацію. Фінансово-економічну (фінанси, банківська справа) спеціалізацію отримали 13,4% великих власників.

Потрібно зазначити, що подібна структура освітньо-кваліфікаційної спеціалізації існує у сучасній Росії, коли близько половини бізнес-еліти отримали інженерно-технічну освіту [3, с. 341]. Схожі прояви відбувалися у ХХ ст. в країнах Заходу. Наприкінці 1960-х років більше половини американських та європейських топ-менеджерів мали технічну освіту, частка осіб з гуманітарною освітою була вищою у Європі (17%), ніж у США (6,5%). Водночас част-

Таблиця 7

**Освітньо-кваліфікаційна спеціалізація власників
великого капіталу України**

<i>Освітньо-кваліфікаційна спеціалізація</i>	N	%
Економічна (фінанси, банківська справа)	44	13,4
Юридична	51	15,5
Сільськогосподарська	14	4,3
Інженерно-технічна (будівництво, гірництво, металургія, електротехніка)	153	46,6
Бізнес, менеджмент, маркетинг	63	19,2
Сфера обслуговування	11	3,4
Соціально-гуманітарна (історія, філософія, соціологія, політологія, психологія, філологія)	24	7,3
Природнична (фізико-математична, хіміко-біологічна)	13	4,0
Медична	7	2,1
Військова справа, спецслужби	8	2,4
Спортивна	8	2,4
Творча (музикант, співак, художник, митець тощо)	2	0,6
Інше	1	0,3
Немає даних	44	2,7

ки великих бізнесменів, які закінчили школу бізнесу або мали вищу економічну освіту, була майже однаковою по обидва боки Атлантики – у США (32%) і в Європі (31%) [4, с. 166]. Домінування інженерно-технічної кваліфікації бізнес-еліти на Заході з часом також дещо зменшилося. За даними дослідження, проведеного у США в 1952 р., менше третини топ-менеджерів спеціалізувалася у бізнесі та економіці і лише п'ята частина з них продовжила вивчення цих дисциплін на вищих курсах. Водночас більшість топ-менеджерів вивчали інженерні та природничі дисципліни. Натомість уже у 1970-х роках більше половини топ-менеджерів при підготовці спеціалізувалися або в економіці, або в науці про бізнес, при цьому понад чверть з них вивчали проблеми управління в спеціалізованих школах бізнесу [4, с. 165]. Таким чином, особливість сучасної української ситуації (як і всієї пострадянської) полягає в тому, що вітчизняні власники великого капіталу за рівнем своєї освітньої кваліфікації перебувають на тій стадії розвитку, яку великий бізнес західних країн минув понад півстоліття тому.

Висновки. Узагальнюючи соціальний портрет, можна стверджувати, що великий власник України є чоловіком близько 50 років з вищою освітою, який народився у великому місті й має здебільшого інженерно-технічну кваліфікацію. Більшість українських капіталістів натеper продуктивного віку – від 41 до 60 років. Соціальна верства великих власників виявилася однією з найосвіченіших соціальних груп суспільства: абсолютна більшість (96,4%) має вищу освіту, більше п'ятої частини (22,3%) здобули додаткову вищу освіту, п'ята частина (19,6%) – науковий ступінь кандидата наук, а 5,1% – доктора наук. Майже третина представників великого бізнесу здобула освіту у Києві. Той факт, що майже половина українських капіталістів здобули інженерно-технічну освіту пояснюється тим, що саме інженери за фахом були працівниками виробничої сфери. Саме вони орієнтувалися в ліквідності певної продукції, могли оцінити перспективу та цінність певних радянських підприємств. Тому інженерно-технічна кваліфікація давала змогу відтворити технологічний ланцюжок виробництва у ринкових умовах.

Література

1. *Хто є хто в Україні* [9000 біогр. довідок про держ. та громад. діячів / уклад. та ред. Ю.Марченко, О.Телемко]. – К. : К.І.С, 2007. – – 1136 с.
2. *Регіональні князьки та корольки* // Коментарі. – 2008. – 2 травня – 16–17 (123). – С. 2–31.
3. *Крыштановская О.* Анатомия российской элиты / Крыштановская О. – М. : Захаров, 2005. – 384 с.
4. *Вайнштейн Г.* Социологический портрет руководителя корпорации (обзор) / Г. Вайнштейн // Буржуазия развитых капиталистических стран : Реферативный сб. / АН СССР. Институт научной информации по общественным наукам – М. : Ин-т научной информации по общественным наукам АН СССР, 1977. – Ч. 1: Структура, социальный облик, организации / К.Ю.Львунина и др. (подгот.) ; Ю.А.Борко и др. (отв. ред.). – С. 149–187.
5. *Levinson H.* The Exceptional Executive: A Psychological Conception / Harry Levinson – Cambridge (Mass.) : Harvard University Press, 1970. – 297 p.